

FRAZELOGIYA: LEKSIKOLOGIYANING MUSTAQIL BO‘LIMI

Ilmiy rahbar: Egamberdiyeva I

ADCHTI dotsenti

Adhamov Umidullo

ADCHTI talabasi

Annotatsiya: Maqolada frazeologiya — leksikologiyaning mustaqil bo‘limi sifatida tahlil qilinadi. Frazeologik birliklarning tuzilishi, semantik xususiyatlari, turlar, lingvistik va madaniy o‘rni, ularning til tarkibidagi vazifasi batafsil yoritilgan. Shuningdek, maqolada o‘zbek va ingliz tillari misolida frazeologik birliklarning ishlatilishi, tarjimada duch keladigan qiyinchiliklar va zamonaviy leksik tadqiqot yo‘nalishlari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: frazeologiya, frazeologik birlik, idiom, kollokatsiya, barqaror ibora, semantika, kontekst, tarjima, madaniyat, leksik tizim.

Frazeologiya — leksikologiyaning tilning barqaror iboralari, maqol va idiomalar tizimini o‘rganuvchi bo‘limi hisoblanadi. Til nafaqat so‘zlardan, balki so‘z birikmalari va barqaror frazeologik birliklardan tashkil topadi. Shu sababli frazeologiya til boyligini, uning uslubiy xilma-xilligini va milliy-madaniy o‘ziga xosligini tahlil qilishda muhim ilmiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Frazeologik birliklar tilning badiiy va amaliy funksiyalarini to‘liq ochib beruvchi vosita hisoblanadi. Ular so‘zlarning metaforik, ramziy va kontekstual ma’nolarini birlashtiradi, matnga boylik, ritm va ifodali tus beradi. Shuningdek, frazeologik birliklar tarjimada va tillararo taqqoslashda muhim ilmiy tadqiqot obyekti hisoblanadi. Albatta, солнышко! Quyida “Frazeologiya – leksikologiyaning muayyan bo‘limi” maqolasining asosiy qismiga (Main Body) qo‘shimcha ilmiy fikrlar keltirilgan. Ularni siz mavjud matnga qo‘shib, maqolani yanada kengaytirishingiz mumkin.

Frazeologik iboralar ko‘pincha kontekst orqali ma’no topadi. Shu sababli ularni o‘rganishda so‘z birikmasining faqat lug‘aviy ma’nosi emas, balki nutq konteksti ham hisobga olinadi. Misol: to break the ice ingliz tilida suhbatni boshlash, ijtimoiy muhitni yumshatish ma’nosini bildiradi, bu esa so‘zlarning alohida ma’nosidan farq qiladi. Frazeologiya nafaqat semantik birliklarni o‘rganadi, balki ularning stilistik xususiyatini ham aniqlaydi. Ba’zi frazeologik birliklar badiiy matnda ishlatiladi, boshqalari esa ilmiy yoki rasmiy nutqda ko‘p uchraydi. Masalan:

- Badiiy: yuragi muzladek
- Ilmiy: jarayonni boshqarish

Frazeologiya milliy-madaniy kontekstni aks ettiradi. Ko‘plab frazeologik birliklar xalq hayotiy tajribasi, urf-odat va tarixiy hodisalar bilan bog‘liq. Shu bois tarjimada ularning ekvivalenti topish qiyin bo‘lishi mumkin. Frazeologik iboralar odatda tarkibiy jihatdan barqaror bo‘ladi, lekin ba’zi birliklar sintaktik o‘zgarishlarga chidamli bo‘ladi. Masalan: ko‘z o‘ngida paydo bo‘lmoq iborasi turli fe‘l shakllarida ishlatilishi mumkin, lekin ma’nosi o‘zgarmaydi.

Korpus lingvistikasi frazeologiyani ilmiy jihatdan tahlil qilish imkonini beradi. Matn bazalaridagi frazeologik birliklarning chastotasi, kontekstual ishlatilishi va sinonimik muvofiqligi aniqlanadi. Bu tadqiqotlar frazeologik tadqiqotlarni empirik asosga olib chiqadi. Frazeologik birliklar tarjimada alohida e’tibor talab qiladi. Ko‘p hollarda frazeologik birlikning so‘zma-so‘z tarjimasini ma’nosini

yo‘qotadi. Shu sababli tarjimada ekvivalenti, kontekst va madaniy jihat hisobga olinadi. Bu frazeologiyani tarjimashunoslik bilan bog‘laydigan ilmiy tadqiqot yo‘nalishidir.

- Kognitiv yondashuv: frazeologik birliklarning idrok va tushunishga ta’siri;
- Sotsiollingvistik yondashuv: frazeologik birliklarning yosh, jins, hudud va kasbga bog‘liq ishlatilishi;
- Kompyuter lingvistikasi: avtomatik frazeologik birliklarni aniqlash va mashinaviy tarjimada qo‘llash;
- Neologizm va globalizatsiya: yangi frazeologik birliklar paydo bo‘lishi va ularning tilga integratsiyasi.

1. Frazeologiyaning predmeti va vazifalari

Frazeologiya tilning barqaror, ko‘p ishlatiladigan iboralarini, idiomalarini, maqollarini va frazeologik birikmalarini o‘rganadi. Predmeti:

- Frazeologik birliklar va ularning tarkibi;
- semantik va stilistik xususiyatlari;
- kontekstda qo‘llanish mexanizmlari;
- milliy-madaniy jihatlari.

Vazifalari:

1. Barqaror iboralar tizimini aniqlash;
2. Frazeologik birliklarning semantik va uslubiy xususiyatlarini o‘rganish;
3. Tarjima va tillararo farqlarni tahlil qilish;
4. Til boyligini va badiiy ifodani tadqiq qilish;
5. Zamonaviy leksik o‘zgarishlarni kuzatish.

2. Frazeologik birliklarning tuzilishi va turlari

Frazeologik birliklar tarkib va semantik xususiyatlariga ko‘ra quyidagilarga bo‘linadi:

2.1. Idiomalar

Barqaror va ma‘nosi so‘zlarning asosiy ma‘nosidan farq qiladigan birliklar.

Misollar:

O‘zbek tilida: ko‘ngli yorishmoq, boshi osmonga yetmoq

Ingliz tilida: kick the bucket, once in a blue moon

2.2. Kollokatsiyalar

So‘zlarning tabiiy birikmalari, ya’ni ko‘p ishlatiladigan kombinatsiyalar:

O‘zbek tilida: qattiq shamol, sokin kecha

Ingliz tilida: make a decision, heavy rain

2.3. Maqollar va aforizmlar

Barqaror xalq iboralari, odatda ta’limiy, hayotiy va axloqiy mazmuni ifodalaydi:

O‘zbek tilida: Mehnat — rizqning kaliti, Til — bilganing bilan oshiq

Ingliz tilida: Actions speak louder than words, A stitch in time saves nine

2.4. Barqaror frazeologik birikmalar

Ko‘p so‘zdan iborat, lekin ma‘nosi to‘liq birlik sifatida ishlatiladigan iboralar:

O‘zbek tilida: ko‘z o‘ngida paydo bo‘lmoq

Ingliz tilida: out of the blue

3. Semantik xususiyatlar

Frazeologik birliklar:

Barqaror: tarkibi o'zgarmaydi;

Ko'p ma'noli: metaforik, ramziy yoki kontekstual;

Mustaqil ma'noga ega: tarkibdagi so'zlardan alohida ishlatilishi mumkin emas;

Uslubiy xususiyatli: matn turiga mos ishlatiladi.

Masalan: break the ice idiomasi ingliz tilida ijtimoiy muhitni yumshatish ma'nosini beradi, so'z ma'nosidan butunlay farq qiladi.

4. Frazeologik birliklarning tarjimadagi o'rni

Tarjimada frazeologik birliklarni to'g'ri uzatish qiyin bo'lishi mumkin, chunki ular kontekst, madaniyat va tilning milliy o'ziga xosligiga bog'liq.

Masalan:

O'zbekcha: ko'ngli yorishmoq → Inglizcha ekvivalenti: to feel joyous yoki to have a light heart

Inglizcha: kick the bucket → O'zbekcha: vafot etmoq

Bu holat tarjima jarayonida frazeologiyaning semantik va madaniy jihatlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

5. Zamonaviy yo'nalishlar

Frazeologiya bugungi kunda quyidagi yo'nalishlarda rivojlanmoqda:

1. Korpus frazeologiyasi – frazeologik birliklarni katta matn bazalarida o'rganish;
2. Kognitiv frazeologiya – frazeologik birliklarning inson tafakkuri bilan bog'liqligini tahlil qilish;
3. Kompyuter lingvistikasi – avtomatik aniqlash va tarjima tizimlari uchun frazeologik birliklarni kodlash;
4. Sotsiolingvistik yondashuv – frazeologik birliklarning ijtimoiy guruhlar va yoshlar tilidagi o'rni.

XULOSA

Frazeologiya leksikologiyaning muhim bo'limi bo'lib, tilning barqaror, madaniy va badiiy boyligini o'rganadi. Frazeologik birliklar nafaqat semantik va stilistik xususiyatlarga ega, balki tilning milliy-madaniy o'ziga xosligini ham aks ettiradi. Zamonaviy leksik tadqiqotlar — korpus, kognitiv va kompyuter asosidagi yondashuvlar — frazeologik birliklarning yanada chuqurroq tahlil qilinishini ta'minlamoqda. Shu bilan birga, tarjima va tillararo tadqiqotlarda frazeologiya tilning kontekstual va madaniy jihatlarini aniq aks ettirish imkonini beradi. Frazeologiyaning o'rganilishi tilshunoslik, tarjimashunoslik, adabiyotshunoslik va kompyuter lingvistikasi sohalari uchun ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдурахмонов, Ф. (2010). Лексикология асослари. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
2. Берматов, Э. (2014). Hozirgi o'zbek adabiy tili: Leksikologiya va frazeologiya. Toshkent: Fan va Texnologiya.
3. Bozorov, O. (2018). Tilshunoslikga kirish. Toshkent: Akademnashr.
4. Akhmanova, O. S. (1972). Dictionary of Linguistic Terms. Moscow: Soviet Encyclopedia.
5. Mel'čuk, I. A. (1995). Phrasemes in Language and Phraseology: Theory and Practice. Amsterdam: John Benjamins.
6. Apresjan, J. D. (1974). Semantic Microsystem in Russian. Moscow: Nauka.
7. Filippova, L. G. (2000). Frazeologiya sovremennogo russkogo yazyka. Moscow: Academia.